

3. Арзуманов Т. Громадсько-політичне життя в УСРР та РСФРР в першій половині 20-х рр. XX ст. (за матеріалами Харківської та Воронежської губерній: порівняльний аналіз): Автореф. дис. канд. істор. наук / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Х., 2005.
4. Большая Советская энциклопедия. – Т.9. – М., 1972.
5. Бондаренко Н.О. Розвиток прав жінок в УСРР: національні та міжнародні аспекти: Автореф. дис. кандидата юридичних наук / Національна юридична академія України імені Я. Мудрого. – Х., 2004.
6. Гайденок В. Поворот к феминистской эпистемологии: Постнекласика – феминизм – наука: Монографія. – Суми, 2003.
7. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією" (голова І. Гамрецький, заступник голови В. Лациба, С. Нешик та ін. / Автори-упорядники: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, І. Мельничук, В. Петренко. – Вінниця, 2007.
8. Журбелюк Г.В. Соціальні програми щодо жіноцтва Поділля (20-ті рр. XX ст.) // Матеріали Х-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Винокур І.С., Баженов Л.В., Блажевич Ю.І. та ін. – Кам'янець-Подільський, 2000.
9. Історія педагогіки / Навч. посібн. для пед. ін-т. Української РСР; М.С. Гриценко, Б.М. Митюрів, М.О. Григор'єв та ін. – К., 1973.
10. Коллонтай А.М. Социальные основы женского вопроса. – СПб., 1909.
11. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. – К., 1997.
12. Лозицький В. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918-1991). – К., 2005.
13. Педагогічна енциклопедія. – Москва, 1965.
14. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси / Д.В. Архирейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. – К., 2002.
15. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К., 2008.
16. Сорокина Н.Д. Образование как фактор социальной дифференциации и социальной мобильности в российском обществе // Вестник Московского университета. – 1996. – Серия. 18. – №3.
17. Сталін Й. Промова на XIII з'їзді РКП(б) 24 травня 1924 року // Повне зібрання творів. – Т.6.
18. Сталін Й. Промова на I Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників 19 лютого 1933 року // Повне зібрання творів. – Т.13.
19. Українська Радянська енциклопедія. – К., 1979. – Т. 4.
20. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В.Д. Гончаренка. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К., 2000. – Т. 2

Маркова С. В. "Женский вопрос" как фактор расширения социальной базы советской власти (20–30-е годы XX в.)

Исследуется место и роль женщин в контексте проведения большевистских партийных кампаний, расширения социальной базы советской власти. Выявляются механизмы, при помощи которых женщины участвовали в государственном строительстве. Анализируются масштабы и следствия этой кампании в 20–30-е годы.

Ключевые слова: советская власть, большевистская партия, социальная база, женщины, гендер.

Markova S. V. "Woman's question" as a factor of social base soviet power (1920-1930th)

The article studies woman's place and role in the context of the bolshevik party campaign regarding enlargement of social base of soviet power. It is revealed mechanisms of women involvement into the state development. Scales and consequences of this campaign in the 20-30th are analyzed.

Keywords: The Soviet power, Bolshevik party, social base, women, gender.

УДК 930.2:329.17(470.63)"1917/1920"

Д. Д. Білий

ЧИ СПРАЦЮВАЛА УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ НА КУБАНІ В 1917–1920 РР.? ДИСКУСІЯ МІЖ Л. БИЧЕМ ТА П. СУЛЯТИЦЬКИМ В 20-Х РР. XX СТ.

Головною темою гострої полеміки між Павлом Сулятицьким та Лукою Бичем були обставини та перебіг українського національного руху на Кубані в 1917–1920-х рр. У даній статті здійснюється спроба дати загальну характеристику тієї аргументації, якою обмінювались диспутанти, зрозуміти загальні методологічні та концептуальні підходи, на які вони спирались, осмислюючи обставини та перебіг подій на Кубані в роки революції.

Ключові слова: Л. Бич, П. Сулятицький, дискурс, кубанська українська спільнота, кубанське козацтво.

Боротьба України за незалежність в 1917–1920-х рр. і причини поразки визвольних змагань у цей період стали темою досить бурхливих дискусій та рефлексій у середовищі української еміграції міжвоєнного періоду. Не дивно, що українська політична та інтелектуальна еліта, яка в більшості опинилась в еміграції,

переосмислювала досвід минулих бурхливих подій, шукаючи відповіді на болісні питання – які помилки були допущені під час будівництва української державності? Які зовнішні та внутрішні обставини призвели до її поразки? Чи були ці обставини об'єктивними і Україна була приречена, не зважаючи на відчайдушну боротьбу українців за свою незалежність, чи все ж фатальну роль відіграли помилки українських лідерів тих часів? Чи треба шукати відповідь у минулому, у часах, які передували українській національній революції? У прорахунках ідеології українського національного руху? Чи потенціал, який відкрився перед Україною в 1917 році, надав українським політикам весь спектр можливостей для успіху національної боротьби? Зрозуміло, що осмислення цих недавніх, але вирішальних для національної справи часів породжувало безліч суперечок та напружених дискусій.

Не вдаючись у розгляд основних течій та теорій, які виникли у наслідок цих дискусій, ми спробуємо зробити декілька зауважень. Беззаперечним є та обставина, що головним чином у цих суперечках темою для прискіпливого аналізу, критики та переосмислення виступали події 1917–1920-х рр. на Наддніпрянській Україні і лише незначною мірою – у Галичині. У загальному контексті досить бурхливих дискусій, які точились в середовищі колишніх лідерів українських визвольних змагань 1917–1920-х рр., будь-яке фундаментальне дослідження, цілком зрозуміло, викликало посилену увагу та відразу ставало об'єктом особливо прискіпливої уваги.

Втім слід взяти до уваги, що у вир цих подій був втягнутий ще один регіон української етнічної території – Кубань. На жаль, досвід боротьби українського населення цього регіону за своє державне самовизначення залишився поза увагою диспутантів і не був належною мірою осмислений.

Єдиним винятком стала досить гостра полеміка між Павлом Сулятицьким та Лукою Бичем, головною темою якої були обставини та перебіг українського національного руху на Кубані в 1917–1920-х рр. Обидва диспутанти брали безпосередню участь у дореволюційному українському русі, займали високі посади в урядах Кубанської Народної Республіки. Суперечка, яка виникла між ними, торкалась багатьох питань, досить гострих як для подій революції на Кубані, так і для всієї України зокрема. Звернення до цієї дискусії, яка, на жаль, залишилась на маргінесі українських ідеологічних дискурсів 20–30-х рр., зможе допомогти нам набагато краще зрозуміти багато аспектів як процесу формування різних напрямів української ідеології міжвоєнного періоду, так і багатогранну загальну картину суперечливих та складних подій боротьби українського народу за національне та державне самовизначення.

Отже, у цій статті ми спробуємо дати характеристику тієї аргументації, якою обмінювались диспутанти, зрозуміти загальні методологічні та концептуальні підходи, на які вони спирались, осмислюючи обставини та перебіг подій на Кубані в 1917–1920-х рр.

Дискусія розпочалась після виходу в 1925 році у Празі “Нарисів з історії революції на Кубані” у видавництві “Українського інституту громадознавства в Празі” [8]. Її автором був досить відомий у колах української політичної еміграції Чехословацької республіки Павло Сулятицький. Автор цієї книги народився в 1884 р. у селі Великі Сорочинці на Миргородщині, отримав вищу юридичну освіту, до революції був членом Української революційної партії, з 1914 по 1916 р. займав посаду мирового судді в Маріуполі. У 1916 р. Павло Сулятицький жив на Кубані в Катеринодарі, був там міським суддею. Після лютневої революції 1917 року відзначився як активний член управи Кубанської Української Національної Ради, а в 1920 році, протягом декількох місяців був міністром юстиції в останньому уряді Самостійної Кубанської республіки (голова уряду – В. Іванис). В еміграції Павло Сулятицький жив у Польщі та Чехословацькій республіці, у 1924–1928 рр. викладав в Українській сільськогосподарській академії в Подебрадах [14].

На той час Чехословацька республіка була головним осередком українських політичних емігрантів з Кубані. Зазвичай об'єднані в єдину “Громаду кубанців – українців у Чехословацькій республіці” вони провадили дуже активну громадсько-політичну, культурно-просвітницьку та видавничу діяльність, а деякі представники цієї громади (Ф. Щербина, К. Безкровний, Л. Бич, П. Макаренко, С. Манжула, І. Івасюк та інш.) займали провідні посади в Українському Вільному університеті (м. Прага) та Українській сільськогосподарській академії (м. Подебради) [13]. Більша частина представників цієї кубанської громади в ідеологічному спектрі належали до унерівського (українського національно-демократичного) напрямку [1, с. 139]. Зрозуміло, що поява першої книги, яка претендувала на повне висвітлення та аналіз подій української національної революції на Кубані не могла не викликати особливу увагу кубанців – свідків та безпосередніх учасників тих подій.

Треба зазначити, що П. Сулятицькому вдалось у своїх “Нарисах історії...” викласти не просто упорядкований фактографічний опис подій 1917–1920 рр. на Кубані, а й запропонувати власне концептуальне бачення загальних особливостей процесу становлення української нації в специфічних кубанських умовах. Хоча в своїй книзі автор і не висловив відверто головну свою мету, але вся побудова дослідження та його концептуальна основа повинні були відповісти на головне питання – “Чому українська революція не перемогла на Кубані?”

Основними положеннями, які мали відповісти на це питання, були наступні твердження:

1. Напередодні національної української революції на Кубані склалась вкрай несприятлива соціальна ситуація, коли єдина за етнічною ознакою українська спільнота була розділена на два вкрай ворожих табори – козаків та іногородніх (городовиків). Уся провина в цьому покладалась саме на козаків, які не бажали позбавлятися своїх привілеїв і виключно військового землеволодіння. Городовики, що, як і більшість кубанських козаків, теж були переселенцями з Наддніпрянської та Слобідської України, знаходились по відношенню до козаків на найнижчому соціальному ступені. Герметична замкнутість козаків, які не бажали відмовитись від свого статусу заради спільної національного братерства та упосліджене становище іного-

роднього населення Кубані породжували приховане але жорстке протистояння, яке породило криваву різанину між єдинокровними братами – козаками та іногородніми в 1917–1920-х рр.

2. Кубанське козацтво, яке складалось з колишніх запорожців та переселенців з центральних та південно-східних областей України, втім піддалось жорсткому русифікаторському тиску та поступово перетворилось на “відданих слуг царя-батюшки”, “ура-козаків”, які залишались, за нечисленними винятками, нечутливими до національних та демократичних гасел.

3. Козацькі лідери, “козацькі поводири”, які очолили Народну Кубанську Республіку, так і не змогли підняти над своєю становою приналежністю та вузьким “козацьким” світоглядом. Тим більше, перед небезпекою більшовицького наступу вони пішли на союз з Добровольчою армією, яка намагалась відновити “єдину неподільну Росію” і тим самим зрадили ідею українського національного визволення та побудови української державності. Внаслідок цього колосальні людські та економічні ресурси Кубані були використані Добровольчою армією, а не українськими національними силами.

4. Під час революції лідери самостійницького руху на Кубані так і не змогли остаточно стати на позиції української національної ідеології, звернутись до “підсвідомого національного почуття мас”, звернути свої сили на побудову Соборної Української держави, а не окремої незалежності Кубані. Через це були прогнані декілька сприятливих можливостей щодо об’єднання Кубані та України в єдиному державному організмі.

Ці та інші, менш ґрунтовні обставини, на думку П. Сулятицького призвели до поразки української революції на Кубані – і колосальні потенційні державотворчі можливості українського населення Північного Кавказу так і не були вповні використані в національних визвольних змаганнях. У цілому, головну відповідальність П. Сулятицький покладав на суб’єктивний фактор, тобто на нерішучість, світоглядну обмеженість, небажання вийти за межі свого станового статусу як більшості козаків-українців, так і козацьких лідерів Самостійної Кубанської Народної Республіки.

Поява цієї книги викликала бурхливу реакцію в середовищі кубанських політичних емігрантів. І вже через рік, в 1927 р., видавництво “Громади Кубанців в Чехословацькій республіці” випустило фундаментальну збірку “Кубань. Збірник статтів про Кубань і кубанців” (упорядник Ф. А. Щербина), яка містила декілька досить ґрунтовних досліджень, які торкалися історії та сучасного життя Кубані. Серед них найбільшою за обсягом була праця Луки Бича “Кубань у кривому дзеркалі” [3], яка фактично була розгорнутим критичним аналізом концепції та візії обставин та подій української революції на Кубані.

Лука Лаврентійович Бич народився в 1870 р. в козацькій родині ст. Павловської Кубанської області, отримав у Московському університеті вищу юридичну освіту, працював у Новоросійську та Баку, у 1912 році був обраний міським головою м. Баку, під час лютневої революції був призначений Тимчасовим урядом начальником постачання Кавказької армії. Ще зі студентських років Л. Бич був прихильником українського національного руху, входив до кубанського відділення Революційної української партії, очолював українську громаду в м. Санкт-Петербурзі, був учасником та організатором українських нелегальних організацій на Кубані [11]. Перший уряд Кубані, обраний делегатами Кубанської ради, очолив саме Лука Бич, що мав беззаперечний авторитет і серед кубанського козацтва і серед значної частини церковського та іногороднього населення краю. Окрім того, Л. Бич був досить відомою та поважною постаттю в середовищі наддніпрянської української еліти. Під час перебування на чолі уряду Л. Бич заробив стійку репутацію “українофіла” та “самостійника”, який у вкрай несприятливих умовах під тиском керівництва Добровольчої армії намагався провадити курс, який спрямовував Кубанську Народну Республіку на посилення її незалежності та зближення з Україною.

У 1919 р. Л. Бич очолив делегацію Кубанської республіки на Паризьку конференцію із метою міжнародного визнання Кубані як незалежної держави. Ця делегація була оголошена А. Денікіним поза законом, деякі її представники після повернення до Катеринодону страчені (О. Кулабухов) або репресовані [4]. Сам Л. Бич залишився за кордоном як представник Кубанської Народної Республіки і решту життя перебував в еміграції. Він викладав Муніципальне право в Українській Сільськогосподарській академії, а згодом зайняв в ній посаду ректора [2]. Тому не дивно, що саме Л. Бич, як “козацький поводитир”, за термінологією П. Сулятицького, та як особа, яка очолювала кубанський уряд в найбільш складний період історії Кубанської Народної Республіки, вважав за свій обов’язок викласти іншу концепцію та аналіз подій, ніж висвітлені в книзі П. Сулятицького.

Праця Л. Бича спиралась на значний фактологічний матеріал і була вже сама по собі ґрунтовним науковим дослідженням. Серед дорікань, які іноді в досить гострій формі висловлював Л. Бич щодо якості книги і компетентності її автора, були наступні:

1. П. Сулятицький недостатньо добре був обізнаний у всіх деталях і складнощах соціально-економічного та етнічного становища Кубані, з менталітетом різних верств її населення.

2. У свої висновках автор спирається на занадто поверховий та схематичний аналіз кубанських реальностей. Наприклад, П. Сулятицький розглядав іногородніх Кубані як суцільну безправну масу, хоча їх стратифікація та становище були далеко не однорідними, а більшість козацтва далеко не підпадала під категорію “вірних слуг царя-батюшки”, принаймні, на відміну від іногородніх, саме козаки складали основу українських національних організацій і саме з їх середовища, за певними незначними винятками, вийшли українські лідери Кубані.

3. Що стосується безпосередніх звинувачень кубанських лідерів у нерішучості та національній зраді, то Л. Бич досить справедливо дорікав П. Сулятицькому, що той не брав до уваги жорсткі обставини, в

яких провідникам кубанської державності доводилось діяти, виходячи з реалій конкретної ситуації, а не ідеалістичних розрахунків.

4. Відносно головної тези П. Сулятицького – а саме недостатнього використання української національної ідеї на Кубані, то Л. Бич проводив паралель з національно-визвольними змаганнями на Наддніпрянщині, де ситуація з національним пробудженням мас складалась теж далеко не найкращим чином.

Головна розбіжність у концептуальному баченні національного питання П. Сулятицького і Л. Бича полягала в тому, що перший вважав, що українська нація на 1917 р. вже була сформована і тільки національні провідники (в контексті його книги – провідники Кубані) не виявили потрібних здібностей задля її державотворчої енергії. Натомість Л. Бич вважав, що потрібен довгий процес перетворення української “етнографічної маси” в політичну націю: “...образ України, як самостійної держави, ще тільки накреслювався, творився, а про старовину, про державні її традиції масами було й згадку втрачено. Отже, тому було треба, щоби уплинув певний час, щоби поняття державної України закріпилося не тільки в ідеї, але й в дійсному житті, як реальність. Треба було, щоби витворився цей новий для нас образ, що приваблював би споріднену стихію своїм демократичним вільним суспільно-державним ладом, своєю організованістю, рідною культурою й рідною мовою” [3, с. 276].

У 1928 році П. Сулятицький підготував до друку книгу “Вперше перед дзеркалом” [6], яка стала продовженням дискусії. У ній він зосередився на більш розгорнутій аргументації щодо своєї тези про розбіжність між козаками та іногородніми Кубані, як головну причину неспроможності до об’єднання української спільноти Кубані. Втім дискусія не мала продовження. У 1932 р. Павло Сулятицький помер у Варшаві. Лука Бич продовжував свою наукову та педагогічну діяльність. Помер у 1945 році в Празі. На жаль, історія національно-визвольних змагань на Кубані в 1917–1920-х рр. так і не ввійшла окремою важливою проблематикою в загальну історію українських національно-визвольних змагань. Цікаві спогади голови останнього кубанського уряду В. Іваниса [9] та його книга “Боротьба Кубані за незалежність” [8] стали єдиним винятком в українській історіографії та мемуаристиці.

Навряд чи можна казати про повноцінне осмислення досвіду як українських національно-визвольних змагань, так і історії української нації без належного аналізу особливостей національного розвитку українського населення Кубані в 1917–1920-х рр. І зараз історія кубанської української спільноти не має належного висвітлення ні в працях українських істориків, ні в теоретичних концепціях ідеологів українського національного руху, що значною мірою заважає осмисленню історії українського національного руху. Тому звернення до дискусії між П. Сулятицьким та Л. Бичем, до книг, які були написані в контексті цієї дискусії і зараз мають величезне значення для заповнення вказаної прогалини вітчизняній історіографії.

Джерела та література

1. Білий Д. Головні тенденції розвитку політичної думки серед української кубанської еміграції в 20–30-х рр. XX століття // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 5. – Донецьк, 2004.
2. Білий Д., Бич Л. Л. // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – Т.1.
3. Бич Л.Л. Кубань у кривому дзеркалі // Кубань. Збірник статів про Кубань і кубанців, Видання Громади Кубанців в Чехословацькій республіці, Прага. 1927. – С. 193–277.
4. Сулятицький П. Розгром Кубанской Краевой Рады в ноябре 1919. – Прага: Кубанский край, 1931. – 18 с.
5. Сулятицький П. Українізація на Кубані // Тризуб. – Париж. – 1929. – № 42–43.
6. Сулятицький П. Вперше перед дзеркалом. – Прага (Б.в.), 1928.
7. Сулятицький П. Нариси з історії революції на Кубані (III – 1917 – VI – 1918). – Прага: “Український інститут громадознавства в Празі”, 1925. – Т. 1.
8. Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність. – Мюнхен, 1968.
9. Іванис В. Стежками життя (спогади) в 5 томах. – Новий Ульм, 1960 – 1962.
10. Щербина Ф. А. Кубань // Кубань. Збірник статів про Кубань і кубанців. – Прага, Видання Громади Кубанців в Чехословацькій республіці, 1927.
11. Центральний Державний архів громадських справ України (далі –ЦДАВО України). – Ф. 3979 с – Оп. 1. – Спр. 46.
12. Макаренко П.Л. Про діяльність Громади кубанців в Чехословацькій республіці (від I–IX 1921 до I–IX 1926) // Кубань. Збірник статів про Кубань і кубанців. Прага. 1927.
13. Кубанський край, Прага, 1932. – № 11.

Білий Д. Д. Сработала ли украинская национальная идея на Кубани в 1917-1920 гг.? Дискуссия между Л. Бичем и П. Сулятицким в 20-х гг. XX в.

Главной темой острой полемики между Павлом Сулятицким и Лукой Бичем были обстоятельства и ход украинского национального движения на Кубани в 1917–1920-х гг. В этой статье мы попробуем дать общую характеристику той аргументации, которой обменивались диспутанты, понять общие методологические и концептуальные подходы, на которые они опирались, осмысливая обстоятельства и ход событий на Кубани в годы революции.

Ключевые слова: Л. Бич; П. Сулятицкий, дискурс, кубанское казачество.

Biliy D. D. Did Ukrainian national idea work in Kuban in 1917-1920? Discussion between L. Bich and P. Sulyatitsky in the 20-ies of the XX century.

The circumstances and course of Ukrainian national movement in Kuban in 1917-1920-ies had been the main topic of sharp polemics between Pavel Sulyatitsky and Luka Bich. In this article we'll try to characterize in general the argumentation exchanged by the disputants, to comprehend the general methodological and conceptual approaches used by them while considering the circumstances and course of events in Kuban in the years of revolution.

Keywords: L. Bich; P. Sulyatitsky, discourse, Kuban cossackhood.